

SOVET DÖVRÜ MƏTBUATŞÜNASLIĞIMIZA BİR NƏZƏR (1980-1990)

Ключевые слова: советский период, критика, исследователь, идеологическое отношение, литературный процесс, литературная критика, обвинение, политическая среда

Key words: sovet period, criticism, researcher, ideological attitude, literary process, literary criticism, political environment

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется процесс формирования системы печати в Азербайджане в период приобретения независимости. Автор подчеркивает, что основным фактором формирования новой системы печати в Азербайджане являлось бурное развитие национально – освободительного и демократического движения в республике. Азербайджанские эмигранты, сопоставляя научно-теоретические труды с современным периодом, добились создания национальной печати.

SUMMARY

The article analyzes the process of formation of the printing system in Azerbaijan in the period of independence. The author emphasizes that the main factor in the formation of a new printing system in Azerbaijan was the rapid development of the national liberation and democratic movement in the country. Azerbaijani emigrants, comparing the scientific and theoretical meetings with modern period, got the creation of the national press.

1970-ci illərin əvvəllərinə nisbətən 1980-cı illərin əvvəllərində Mərkəzdə ictimai-siyasi mühitdə olduğu kimi, ədəbi-mədəni mühitdə də müəyyən dəyişikliklər baş verirdi. Azərbaycanda isə bu proses 1980-cı ilin ikinci yarısında özünü qismən əks etdirsə də, hələ də cəmiyyətdə hakim partiyaya qarşı sədaqət hissi hökm sürürdü.

Bu proses 1990-cı illərin əvvəllərinə kimi davam etdiyi üçün milli (xüsusən də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü) mətbuatşünaslıq tariximizi obyektiv şəkildə əks etdirən əsərlər demək olar ki, yox dərəcəsində idi. Obyektivlik bir yana, bəzi tədqiqatçılarımız sovet rejiminə o qədər aludə olmuşdular ki, bu mühüm dövr “düzgün qiymətləndirilməmiş, mürəkkəb, çoxşaxəli olan dövr kommunist ideologiyasının prinsipləri baxımından dəyərləndirilmiş, milli təzahürlər bolşeviklərin xeyrinə saxtalaşdırılmışdır” (4, 4).

Ona görə də sovet dövründə aparılan tədqiqatlar, namizədlik, doktorluq dissertasiyaları, dərsliklər, ensiklopedik materiallar və digər araşdırmalar bir daha sübut edir ki, onlarda zamanın amansız ideoloji-metodoloji prinsiplərinə əsaslanaraq söylənilən fikirlər bu gün müasir tələblər baxımından qüsurludur. Bu qüsurları aradan qaldırmaq üçün xalqımız yenidən öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra mətbuatşünaslıq tariximiz obyektiv olaraq, əsaslı şəkildə tədqiqata cəlb edildi.

Bu zaman mətbuatşünaslıqla yanaşı, tarixşünaslıq elmi də əsas götürüldü və “Azərbaycanın müstəqil inkişaf yolunun müəyyənləşdirilməsi tarixşünaslıq elmindən Şərqdə ilk Azərbaycan Cümhuriyyətinin formalaşdığı əsrin əvvəllərinə nəzər salmağı, o illərin təcrübələrindən bəhrələnməyi, səhvlərindən ibrət götürməyi, onları təkrar etməməyi tələb edir” (4, 4).

Bir faktı da qeyd edək ki, müstəqilliyimiz uğrunda mübarizə illərində (təxminən 1987-88-ci illərdə) milli ruhlu mətbuatımız və onun yaratıcıları haqqında obyektiv məlumatlar verənlər də var idi. Məsələn, 1988-ci ildə “Vətən” Cəmiyyətinin orqanı olan “Odlar yurdu” qəzetində milli azadlığımız və istiqlalımız uğrunda mübarizə aparan klassiklərimiz haqqında ilk dəfə Azərbaycan oxucusuna

obyektiv məlumat verildi. Odur ki, “Odlar yurdu” qəzetini bu gün mübaliğəsiz tarix kitabı adlandırmaq olar” (5, 7). Məhz bu qəzet o zaman milli şüurun dirçəldilməsində, milli hərəkatın genişlənməsində “mətbuat tarixin güzgüsüdür” prinsipini bir daha təsdiq etdi.

Müstəqilliyimizin yenidən bərpa olunması ərəfəsində fəaliyyət göstərən mətbu orqanların mənzərəsi rəngarəng olduğu kimi həm ziddiyyətli, həm də maraqlı idi. Mətbuat tarixi tədqiqatçılarımız həmin dövr mətbuatını istiqamətinə, problemə yanaşma tərzinə, mövzusunə görə aşağıdakı kimi proqramlaşdırırlar:

- Köhnə üsula meyl göstərən, sovet və partiya buxovundan əl çəkmək istəməyən partiya və sovet mətbu orqanları;
- əvvəlki iş üsulu ilə yeni tələblər arasında tərəddüd edən, vurnuxan bəzi sahə qəzet və jurnalları;
- söz, mətbuat azadlığına, insan haqlarına, demokratik dəyərlərə, senzurasız nəşrə meyl, maraq göstərən və Azərbaycanın istiqlalı, azadlığı uğrunda mübarizə aparan mətbu orqanları.

O illər Azərbaycanda ideoloji sahənin bütün cəbhələrində olduğu kimi mətbuatda da yeniliklə köhnənin mübarizəsi, yaxud köhnənin yeniyə müqaviməti getdikcə amansız şəkil alırdı. Bəzi hallarda partiya orqanlarının öz əməkdaşları belə redaksiyanın proqramına, platformasına əks mövqedə durur, həmkarlarının iş üslubuna etiraz edir, onları əsl vətəndaş olmağa sövq edirdilər. Odur ki, Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpası ərəfəsində ölkəmizdə fəaliyyətdə olan KİV-in həyatında bir kəmiyyət dəyişikliyi baş verdi. Bu dəyişiklik yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi ilk olaraq “Vətən” cəmiyyətinin orqanı olan “Odlar yurdu” qəzetinin timsalında özünü daha qabarıq əks etdirdi. Sonra bu mübarizəyə “Səhər”, “Meydan”, “Vətən səsi”, “Açıq söz”, “Ədalət”, “Azadlıq”, “Azərbaycan”, “Aydınlıq”, “Qarabağ” qəzetləri qoşuldu. Bu qəzetlər Azərbaycanın azadlıq mücadiləsində yaxından iştirak edərək onun yaxın tarixini öz səhifələrində yazdılar. Onlar bu səpkili mövzulara tez-tez müraciət edərək fərdin və millətin ən böyük sərvəti azadlığı, istiqlalı uğrunda mücadilə aparan tarixi şəxsiyyətlərin mətbu irsinə, yaradıcılığına yeni həyat,

nəfəs verir, bununla da müstəqillik uğrunda mübarizə aparan hərəkat iştirakçılarını mənəvi-ideoloji, siyasi baxımdan qidalandırdılar.

“Cəmiyyətdə mövqeyi və mənafeyi mövcud olan rejimə qarşı yönəlmiş siyasi qüvvələrin formalaşması və inkişafı” (3, 143) Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkatının daha fəal hərəkat müstəvisinə keçməsinə təkan verdi. 1988-ci ilin noyabrından başlayan meydan hərəkatı “təkcə Qarabağ və müstəqillik uğrunda ümumxalq mübarizəsinin başlanğıcı olmadı, eyni zamanda Azərbaycanda müstəqil mətbuatın yaranmasına səbəb oldu” (3, 143). Ölkəmizdə siyasi partiyalar, cəmiyyətlər və onların ideyalarını təbliğ edən mətbu orqanları yarandı. Məsələn, Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin Oktyabr rayon şöbəsinin “Meydan” (1989), (az sonra “Azadlıq”), Qarabağa Xalq Yardım Komitəsinin “Azərbaycan” (1989), Azərbaycan Milli Demokratik Yeni Müsavat Partiyasının “Yeni Müsavat” (1989) qəzetləri fəaliyyətə başladı və çox qısa vaxtda “məzmun və hadisələrə münasibəti ilə” cəmiyyətdə böyük əks-səda doğurdu. 1990-cı ildə bu müstəqil qəzetlərin sayı artdı və onlar “Ümummilli hərəkatı formalaşdıran, ona istiqamət verən mühüm amillərdən birinə çevrildi” (3, 144).

Tariximizin, milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunub saxlanmasında, azadlıq arzularımızın gerçəkləşməsində, ictimai fikrin, milli şüurun formalaşmasında, milli ideologiyanın təşəkkülündə bu yeni ruhlu mətbuatımız şərəflə mübarizə apararaq istəyinə nail oldu. Odur ki, Azərbaycan mətbuat tarixi tədqiqatçıları bu mətbu orqanlarının hər birini tədqiqata cəlb etməli, onların əldə etdiyi müsbət nəticənin elmi əhəmiyyətini verməlidirlər. Çünki həmin illərdə mətbuatımız sadəcə yeni tarixi mərhələyə daxil olmur, həm də yeni ruhlu mətbuat nümunələrini yaradaraq müstəqilliyimizin yeni tarixini yaradırdılar. Elmi-ictimai, siyasi, mədəni həyatımızın, istiqlal tariximizin şərəfli və mürəkkəb zamanını əks etdirən bu mətbu orqanlarının tədqiqi həm istiqlal tariximizə, həm də müasir mətbuatşünaslığımıza ən layiqli töhfə olardı.

Həmin mətbu orqanları uzun illər obyektiv yanaşmadan və layiq olduqları yüksək qiymətdən kənar qalan “Füyuzat”çıların, xüsusən də Ə.Hüseynzadənin mətbu irsini ilk olaraq tədqiq edərək gənc nəslə çatdırmaqla “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ideoloji əsaslarını yaratmaqda müstəsna rol oynayan füyuzatçıların ictimai-tarixi rolunu aşkarlanmış oldular” (6, 5).

Təbii, bu qeyri-obyektivlik yalnız “Füyuzat”çılarla, “Kaspi”-çilərlə bağlı deyildi. Əsasən təhriflərlə, tənqidlərlə, qərəzli, ziddiyətli fikirlərlə “zəngin” olan bu tədqiqatların tapıntılarına xüsusi diqqət yetirməklə yanaşı, buraxılan nöqsanlara, qeyri-dəqiq informasiyalara da imkan daxilində münasibət bildirilməsinə, onların aradan qaldırılmasına və yenidən obyektiv araşdırılmasına bir ehtiyac duyulur. Çünki həmin tədqiqat əsərlərinin bir qismi təəssüf ki, ən son elmi-ictimai ehtiyaclarla tam, bütöv şəkildə uzlaşmır. Bu haqda prof. Ş.Vəliyev yazır: “Bu fikir mövcud elmi irsdən imtina, ona qarşı iddia da deyil. Əksinə, həmin irsə qarşı həssaslıqdan doğan irs-varislik, bizə qədərki araşdırmalara əsaslanmaqla, onları bünövrə, bazis hesab etməklə, çağdaş zamanın və tarixi mərhələnin diqtə etdiyi yeni ədəbi-elmi, ictimai suallara cavabdehlik hissənin, duyğusunun təsiri ilə söylənir” (1, 4). Unutmayaq ki, “ictimai quruluş dəyişərkən, həmin dövrün ədəbi, elmi məhsulundan imtina etmək də doğru yol deyil” (2, 9).

Burada bir neçə misal çəkmək yerinə düşərdi. Məsələn, prof. Əziz Mirəhmədov çox böyük zəhmət bahasına “Əkinçi” qəzetinin tam dəstəsinin mətnini ərəb əlifbasından kirilə çevirmiş və ötən əsrin 80-ci illərində ön sözlə birlikdə kitab şəklində nəşr etdirmişdir. Biz həmin nəşrdən imtina etməliyikmi? Əsla! Sadəcə müəllifin fikir və mülahizələrinin bir qismi ilə razılaşmadığımızı bildirə bilərik.

Yaxud, Azərbaycan mətbuatı tarixinin tədqiqatçısı, bir neçə illər onun həm tədqiqi, həm də təbliği ilə məşğul olan mətbuatşünas alim Nəriman Zeynalov Azərbaycan mətbuat tarixinə dair sovet dövründə 2 hissədən ibarət (Azərbaycan mətbuat tarixi. Bakı-I hissə 1973, II hissə 1974) kitab çap etdirib. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi şübhə-

siz ki, bu kitab da bugünkü tələblər baxımından qüsurludur. Həmin kitabda Azərbaycan xalqının tarixində, taleyində misilsiz xidmətləri olan bir sıra mətbu orqanlarının və yazarlarının ünvanına çox kəskin ifadələr işlədilməsə də, (digərlərinə nisbətən) onlar xalqın mənafeyinə guya zidd fəaliyyət göstərdiklərinə görə az qala ittiham olunur. “Bolşevik mətbuatı qatı irticaçı mətbuat orqanlarının, məsələn “Füyuzat” jurnalının, liberal-burjua orqanlarının xalqa zidd məfkurəsini ardıcılıqla ifşa edirdi” (7, 85). Və yaxud “Ə. Ağayev panislamist, pantürkist ideologiyasının zəhəri ilə zəhərlənmişdi və ondan xilas olmaq üçün qüvvə tapa bilmirdi” və s. Lakin zaman da sübut etdi ki, bu belə deyildir.

Onu da qeyd edək ki, N.Zeynalov dövrün digər bolşevik tədqiqatçılarından (Məsələn, N.Axundov, X.Vəzirov, H.Şahgəldiyev, S.Əliyev) fərqli olaraq, Ə. Ağaoğlunu oxucusuna həm də “o, elmlə, bilikli, dünyagörüşü geniş adam idi. O, xalqını, vətənini sevir, onun azadlığı və sədaqəti haqqında düşünürdü” (7, 56)-deyə təqdim edirdi.

Və yaxud uzun illər Azərbaycan mətbuatı tarixinin tədqiqi ilə məşğul olan Əziz Şərif, Əziz Mirəhmədov, Kamal Talıbzadə, Qulam Məmmədli, Ağarəfi Zeynalzadə, İslam Ağayev, Nazim Axundov, Solmaz Rüstəmovə (Tohidi), Xeyrulla Məmmədov və bir çox bu qəbildən olan tədqiqatçıların da sovet dövründə yazdıqlarını çıxardaş etmək yox, hər birinə diqqətlə yanaşmaq lazımdır. İş prinsipi və metodu elə qurulmalıdır ki, səhvlər təkrarlanmasın, obyektivliyə maksimum riayət olunsun.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan mətbuat tarixi antologiyası. 2 cildə, I c. Bakı: Elm və təhsil, 2010, 439 s.
2. Əhmədov B. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Üç cildə, II c. (Dərslik). Bakı: Elm və təhsil, 2010, 436 s.
3. Məmmədli S. Müstəqil Azərbaycanın mətbuat sisteminin təşəkkülü prosesi (1989-1991). Jurnalistika ictimai-siyasi humanitar

- elmlər seriyası. Bakı: 2017, 201 s.
4. Məmmədov X. Azərbaycan milli hərəkatı (1875-1918-ci illər). Bakı: Sabah, 1996, 174 s.
  5. Tahirli A. Sözlə yarananlar, sözü yaşadanlar. Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları, 2011, 305 s.
  6. Vəliyev Ş. "Füyuzat" ədəbi məktəbi. Bakı: Elm və təhsil, 1999, 443 s.
  7. Zeynalov N. Azərbaycan mətbuat tarixi. Bakı: ADU-nəşr. I hissə, 1973, 110 s, II hissə, 1974, 105 s.